

Bogyay Tamás:

Történeti forrás- és művészettörténeti stíluskritika Zalavár körül

(Megjegyzések Tóth Sándor „A keszthelyi Balatoni Múzeum középkori kőtára” című tanulmányához)

1989 nyarán, visszatérőben egy zalavári kirándulásról, kerek negyvenöt év után jártam ismét a Balatoni Múzeumban. Elsősorban a Tóth Sándor rendezte középkori kőtár érdekelt. Az anyag többsége régi, mondhatnám kedves ismerősöm volt. Nem egyet valamikor mint raktári tárgyat fotografáltam egy régimódi 6x9-es lemezes fényképezőgéppel, de néhányat még kint vidéken, ahol szabad ég alatt hánnyódtak. Jól esett most valamennyit biztos helyen, kellő környezetben látni. Csak két esetben ütődtem meg a bemutatás módján. Az egyik a badacsonyi Árpád-kori templomkapu volt, amelynek oszlopos béléte múzeumi fölállításában rézsutosan kifelé tágul. Eredetileg azonban nem így állt. Storno Ferenc annak idején felmérte a romot, és lerajzolta a kapu maradványát is. 1944 áprilisában mindkét rajzot közöltem a Balatoni Szemlében.¹ A két rajzdokumentum szerint a kapubélet oldalai nem tágultak kifelé, mint ahogy a román korban általános szokás volt, hanem nagyon provinciális módon jóformán párhuzamosak voltak. Tóth Sándor készséggel elismerte a hibát, és meg is adta az okát. Amikor a felállítás tervét készítette, hiába kereste a Széchényi Könyvtárban cikkemet. A Balatoni Szemlének épp ez a száma hiányzott. (Koppány Tibor kisméretű, de pontos ábrázolásában úgy látszik, nem bízott.²) A tévedést egyelőre nem lehet jóvátenni, és a katalógusban sem tudott rá utalni.

A másik, aminek elhelyezésével nem tudtam egyetérteni, a három darabra tört nagy szalagfonatos és feliratos márvány gerenda Zalavárról. Ez az egész kőtárnak alighanem legrégebben ismert és legtöbbet vitatott tárgya, amellyel kapcsolatban a Dunántúl koraközépkori egyház- és művészettörténetének jóformán minden lényeges problémája felmerült. Ahogy Tóth Sándor katalógusának 64 tételéből 28 Zalavárhoz kapcsolódik, úgy áll ezeknek a problémáknak a középpontjában is Zalavár és karoling-kori elődje, Mosapurc.

A kiállítás nem szemgyönyörködtető látványosság. Még a szakember is inkább csak sejtheti, hogy milyen történelmi múlt áll az egyes darabok mögött, mennyi súlyos kérdés fűződik hozzájuk. Ezért vártam kíváncsian a már jó ideje beígért katalógust, amelyet 1991 februárjában kap-

tam kézhez. Tóth Sándornak a Zalai Múzeumban (2 1990, 147–187) megjelent írása azt bizonyítja, hogy teljesen tisztában van anyaga különleges jellegével és jelentőségével. Épp ezért jóval többet nyújt, mint amit címe ígér, és egy múzeumi gyűjtemény katalógusától általában elvárunk.

A bevezető ismertetés, amelynek a jegyzetanyaga terjedelmesebb, mint maga a fő szöveg, kitér minden művészettörténeti és történeti problémára, amely Zalavárral kapcsolatban kb. 1987 végéig a szakirodalomban felmerült. Ezért nem meglepő, hogy Tóth Sándor minden zalavári eredetű darabot tárgyal és katalógusba foglal, amelyről az irodalomból tudomást szerzett; nemcsak a Keszthelyen őrzötteket, hanem a zalaegerszegi Göcseji Múzeumban (B és C) és a budapesti Nemzeti Múzeumban (D és E) levőket, sőt az eltűnteket is, amelyeket csak múlt századi rajzokból és leírásokból ismerünk (F, G, H, I és J). A katalógusból ugyan nem tűnik ki, hogy két igen fontos darab, B és C, ma Zalaegerszegen látható.

A bibliográfia tanúsága szerint példás a lelkiismeretesség, amellyel Tóth Sándor átböngészte mintegy 1987 végéig a hazai szakirodalmat és kiadatlan, kéziratot forrásokat. Mivel Zalavár, illetve a 9. századi Mosapurc kutatása már kezdettől, az 1840-es évek óta, nemcsak magyar ügy volt, igyekezett felhasználni a külföldi irodalmat is. Itt természetesen nem törekedhetett teljességre. Sajnos, elkerülte figyelmét az 1981-es bécsi nemzetközi bizantinológiai kongresszus 1982-ben publikált anyaga és az 1985-ben Salzburgban tartott nemzetközi szümpozion, amelynek előadásai 1986-ban jelentek meg. Mindkét helyen elég bőven esett szó Zalavárról is (l. alább). A dokumentáció során Tóth Sándor jóformán minden 1987-ig felmerült kérdéssel kapcsolatban számba veszi az addigi nézeteket, és elég kategorikusan megfogalmazza saját, többnyire eltérő véleményét. A zalavári feltárások azonban még 1991-ben is folytak, a leletek kiértékelése és publikálása még csak a jövő zenéje. Épp ezért kívánatosnak látszik kritikailag megvizsgálni, mennyiben szolgálhatnak a Balatoni Múzeum középkori kőtára katalógusában foglaltak a feltétlenül szükséges további kutatás alapjául.

***

Pár történelmi helyesbítéssel kell kezdenem. Tóth Sándor úgy véli, hogy az a Szent Adorján, akinek teste a Liupram érsek építtette templomban nyugodott, nem lehetett ókori vértanú, de „figyelemre méltó az ír—skót egyházi hagyomány 9. századi pannóniai származású Szt. Adorjánja, aki társaival a normannok áldozata lett May szigetén.” (148, 154, 4. jegyzet). Azonban amikor a templom épült, majd a Conversiot megírták, az ír születésű, azután Skóciába menekült szent még javában élt és működött, vértanúsága 875 tájára tehető. Állítólagos pannóniai származása legendájával egy feltevés szerint III. Malcolm skót király feleségének, Skóciai Szent Margitnak akartak kedveskedni, aki valóban Magyarországon született.³ Az Árpád-házi szentté avatások után pedig Nyugaton szinte divatba jött a magyar származtatás. Pl.: így kapott magyar királyi apát a Sabariában született Szent Márton, és így lett magyar király leánya, a „nagy lábú Berta”, Nagy Károly császár anyja.⁴ Szent Adorjánokban, Hadrianusokban nem volt hiány. Egy lexikon különböző korokból nem kevesebbet, mint 33-at sorol föl.⁵ A 8. és 9. század folyamán pedig nem is egy vértanúereklét hoztak Rómából Bajorországba, amelynek akkor épp Salzburg volt az egyházi központja. Mivel Liupram érsek Mosapurc Szent Adorján templomát ugyan „Pribina kérésére”, de a salzburgi egyház támaszpontjának építtette, természetes, hogy egy kiváló ereklével különleges tekintélyt akart neki biztosítani.⁶ Tóth Sándor utalása az ír—skót Szent Adorjánra tehát hasznavehetetlen. Abban azonban igaza van, hogy Salzburg a 977-ben 885-ös kelettel Arnulf király, a későbbi császár nevére hamisított és utóbb többször átfírt, ún. Arnolfinum tanúsága szerint a magyar honfoglalás után is fenntartotta igényét Pannóniára, azaz a Dunántúlra (148). Györfly helyesen mutatott rá, hogy az Arnolfinum az intézményes magyar térítés megindulása után Passau és Salzburg közt a leendő magyar egyház fölötti fennhatóságért kitört küzdelem terméke.⁷

Ugyancsak a 148. oldalon van említve a „869/70-ben Rómában pannóniai püspökké tett görög Method rövid működése”. A valóságban II. Hadrián pápa Metódot Szent Andronicus székére Sirmium érsekévé nevezte ki.⁸ Ugyanott az „1200 körüli Pozsonyi Évkönyvek” kitétel megtévesztő, mert csak a Pray kódexben ránk maradt kézirat való ebből az időből, nem pedig maguk a 11. századi történelmi följegyzések.

A récéskúti rom mindössze két, önmagában nem sokat mondó, bizonytalan jellegű darabbal van képviselve a keszthelyi kőtárban, de Tóth Sándor annál bővebben foglalkozik vele, még pedig joggal. Ugyanis egy több, mint negyven éve elindult vitáról van szó, amelynek jó felidézni legfontosabb szakaszait. Radnóti Aladár 1946—47-ben tárta föl a három hajós kőépületet, és mint 9. századi emléket publikálta,⁹ Dercsényi Dezső pedig a Conversio Bago-

ariorum et Carantanorum-ban említett Szent Adorján templommal azonosította.¹⁰ Mivel a kiásott épület alaprajzát Rómával meg Isztriával, más zalavári leleteket pedig Aquileiával hozott összefüggésbe, a Conversio állítását, hogy Liupram érsek volt az építető, propaganda kitalálásnak minősítette.¹¹ Mentségére szolgálhat, hogy nyilván nem tudta, mi áll Milko Kos máig mérvadó kritikai kiadásá szlovén nyelvű kommentárjában.¹² Én elfogadhatatlannak tartottam a Szent Adorján templommal való azonosítást. „Megjegyzés Mosapurc—Zalavár kérdéséhez és a pannóniai kontinuitás-kutatás módszertanához” című hozzászólásom már ki volt szedve a Századok 1948-as évfolyama számára, korrektúrát is javítottam, amikor Andics Erzsébet a szerkesztőket kidobta és a szedést szétdobatta.^{12a} Így először egy nagyobb szlovén nyelvű cikkben foglalkozhattam a Mosapurc—Zalavár problémával, amely 1952-ben látott napvilágot. Itt a Conversióban említett Keresztelő Szent János templommal való azonosítást javasoltam, mert Radnóti szerint az előcsarnokhoz délről csatlakozó kétajtós helyiség eredetileg keresztelő kápolna lehetett, márpedig a Szent Adorjánnak nem volt keresztelő joga. Ezután németül megjelent tanulmányok sorával igyekeztem hozzájárulni főleg történelmi szempontból a bonyolult kérdések tisztázásához.¹³ Természetesen mindig igyekeztem tekintetbe venni — amennyire tudomásomra jutottak — az újabb leleteket és eredményeket. 1954-ben jelent meg Ljubo Karaman 1952-ben írt, Dercsényi művészettörténeti kiértékelését bíráló cikke.¹⁴ Szerinte nem lehet szó isztriai és aquileiai kapcsolatokról. Ez a tanulmány a magyar szakkörökben úgy látszik, teljesen ismeretlen maradt.

Entz Géza tíz év múlva Dercsényi nyomdokain haladva dolgozta föl alapos tárgyleírásokat adva a zalavári kőfaragványokat.¹⁵ Lényeges fordulatot hozott 1969-ben Cs. Sós Ágnes 1961—63-as récéskúti ásatásának a publikálása. Ő a kőépület körül és belsejében feltárt cölöprendszerből arra következtetett, hogy ott a 9. században először egy fatemplom, majd egy fa—kőkonstrukciós egyház állt, míg a kőbazilika a 11. században épült. A karolingkori rendeltetését és titulusát illetőleg a részemről javasolt Keresztelő Szent Jánost tartotta valószínűnek.¹⁶ Itt kell megemlíteni Cs. Sós Ágnes összefoglaló művét a Dunántúl 9. századi szláv népességéről.¹⁷ Vele szemben Tóth Sándor a récéskúti cölöplyukakat mint a kőtemplom építési állványa maradványait értelmezte, de egyetértett a mai rom 11. századi eredetével.¹⁸ Az ő nyomába lépett 1976-ban Szőke Béla Miklós egy Zalavár problémáját tágabb történelmi és helyrajzi összefüggésben tárgyaló tanulmányban, ahol a récéskúti bazilikát ugyan a 9. századba teszi, de a cölöprendszert a 11. századi újjáépítés állványozásához kapcsolja.¹⁹ Ugyanebben a kötetben jelent meg Cs. Sós Ágnes válaszcikke, amelyben pontról—pontra megtárgyalja Tóth Sándor és Szőke Béla Miklós érveit, és védi a maga álláspontját.²⁰ A vita legújabb fázisát a keszthelyi kőtár katalógusa

jelenti. Tóth Sándor itt válaszol a Zalai Gyűjtemény 6. 1976-os kötetében foglaltakra. Fenntartja állványelméletét, de lényegében elfogadja Szőke B. M. nézetét: a kőbazilika 9. századi, az állványnyomok a 11. századi újjáépítés emlékei (149). De ellentétben Cs. Sós Ágnessel, aki igyekezett minden kifogásra, ellenvetésre válaszolni, bírálói hajlamosak pár elutasító szóval, sommásan elintézni az ellenérveket.²¹ Tóth Sándor mindenesetre ismét kifejti legnyomósabb érvét: Az R törmelékréteg, amely Cs. Sós Ágnes szerint a fa—kőkonstrukciós templom lebontása után talajegyenetéssel jött létre, tehát megelőzi a kőbazilikát, valószínűleg csak későbbi lehet, mert több helyen fűdi a cölöpökre rakott alapfalak legalsó kiugró köveit (149, 156—7, 19. jegyzet). Olyan kérdés, amit aligha lehet eldönteni újabb helyszíni kutatás, talajvizsgálat nélkül.

Ami a récéskúti bazilika történeti helyét, egykori funkcióját illeti, a különben igen kritikus Tóth Sándor sajnos ténymegállapításnak vette Györffynek egy szinte csak ötletszerűen odavetett, közelebről nem indokolt félmondatát. Györffy az „ecclesia” szónak a Pozsonyi Évkönyvekben használatos jelentését vizsgálva írta: „Ennek alapján bizonyos, hogy 1019-ben még nem monostort alapítottak, hanem a récéskúti szigeten világi egyházat, bazilikát Szent Adorján tiszteletére.”²² Arra persze semmi bizonyíték nincs, hogy az 1019-es feljegyzés a récéskúti épületre vonatkozott. De Tóth Sándor Györffy félmondatára hivatkozva írja: „Annak mindenesetre, hogy az 1019-es felszentelési adatot, amely nemigen utal kolostorra, a 11. században megújított récéskúti templomra vonatkoztassuk, ... nincs akadálya. A fentiek után csaknem biztos, hogy ez volt a korai Szt. Adorján templom, amely pedig már a 9. században apátsággá válhatott.” (150). Ez az állítás visszaesést jelent Dercsényi végzetes tévedésébe, amelyről már régen kiderült, és ezt eddig senki sem vitatta, hogy mind művészettörténeti, mind egyházszerkezeti és jogi szempontból elfogadhatatlan.²³

Akár a 9., akár a 11. században épült a récéskúti kőtemplom —, alaprajza több századon át lehetséges —, eredeti rendeltetése megállapításához az első állapot pontos ismeretére lenne szükség. A Keresztelő Szent János templommal való azonosításomnak annak idején a narthexhez délről csatlakozó helyiség Radnóti Aladár adta leírása volt az alapja. Eszerint a 2,65x3,15 méteres, két ajtós tér nyugati falánál téglalap alakú mély gödör volt, amelyet az ásató földbe mélyített keresztelő kút helyének értelmezett. Ezzel Dercsényi is egyetértett. Tóth Sándor kategórikusan kijelenti: „e rész bizonyára nem keresztelő kápolna, hanem lépcsőház volt, így karzatos felépítéssel lehet számolni.” (149). Ehhez először azt kell megjegyezni, hogy itt elképzelhető egy kétkarú lépcső, de akkor teljesen felesleges az egyik ajtó, amely legfeljebb egy seprűkamrának alkalmas kis térbe nyílt volna. Az egyik bejáratot később valóban befalazták. A be- és kijáratnál, a nyugati falnál pedig földbe mélyített medencével rendelkező tér viszont tökéletesen

megfelelhetett a felnőttek alámerítéses keresztelése funkcionális követelményeinek.²⁴ A kérdés megoldása tehát azon múlik, megfelelt-e a valóságnak Radnóti leírása. A téglalap alakú gödör lehetett persze régebbi cölöplyuk helyén is. Ma a helyszínen nem látni semmit, ami eligazítana. A probléma nyitva marad.

Mivel a récéskúti kőbazilikát nem lehet összefüggésbe hozni a Szent Adorján kultusszal, esznek Tóth Sándor további kombinációi is: „A hely szakrális szerepe megmaradt a késő középkorig, de egyre gyengült, miközben a Vársziget erősödött. E váltást az okozhatta, hogy a szent fő kultuszhelye — bizonyára apátsági keretek között, de talán 1019 után — a Várszigetre került, ahol a 9. századi titulus a Mária-kápolna címében öröklődhetett.” (151).

Ezzel a feltevésorozattal szemben mi az, ami bizonyos? Először közismert ma is, hol volt a törökkori, 1702-ben felrobbantott végvár, amelynek romjait a 18—19. században jórészt kitermelték. Másodszor kétségtelen, hogy a középkori bencés kolostort alakították át végvárra, mint a vidék számos monostorát, pl. a közeli Kapornakot is. Harmadszor nem vitás, hogy az Árpád-kori apátság a karoling-kori titulust örökölte. Ehhez az átörökítéshez nem volt elég szóbeli vagy írásbeli emlékezet. Írásban rögzített hagyomány ismeretét a Szent István-kori Magyarországon nem is lehet feltételezni. Nyoma sincs annak, hogy akár a Conversiot, akár a hamis Arnolfinumot ismerték volna. Mindkét írásmű a salzburgi érsekség jogigénye szolgálatában készült a birodalmi egyháznak mintegy belső használatára.²⁵ A templomszentelés szertartásának legfontosabb része az oltárszentelés volt, ehhez pedig nélkülözhetetlen volt az ereklye. Az 1019-es szentelést csak az tehetette lehetővé, hogy a ritka szent kultusza az egykori Mosapurc területén a 10. században is tovább élt. A patrociniumkutatás tapasztalatai szerint leggyakoribb volt a helyi kontinuitás. Régészetileg többé nem kutatható és bizonyítható, de feltehető, hogy az Árpád-kori Szent Adorján templom a karoling-kori templom helyén, annak felhasználásával épült. Ezt a lehetőséget Tóth Sándor sem zárja ki (150). Épp ezért különös, sőt érthetetlen az a megjegyzése, hogy „a tágabb körítőfalon belül Sós a XI. századi templomnak és kolostornak eléggé előnytelen helyet juttatott a délnyugati szögletben.” (156, 13. jegyzet). Hogy a zalavári Szent Adorján apátság oda épült, ahol némi nyomai ma is megvannak, arról igazán Cs. Sós Ágnes tehet a legkevesebbet. Ha feltesszük, hogy a bencések épp az értékes ereklye miatt települtek oda vagy kapták meg ezt a helyet, akkor a legvalószínűbb, hogy Pribina a felelős a „kedvezőtlen helyért”. A Vársziget közepe táját, a legelőnyösebb helyet, akkor már lefoglalhatta magának. Természetes, hogy a salzburgi érseknek már nem jutott hely a központi „akropolisz”-ban, és ez nem is lehetett kívánatos.

***

Az mindig világos volt, hogy 1019 nem lehet az apátság alapítási éve. Györffy okfejtése szerint ez a 11. századon

belül bizonytalan.²⁶ Tóth Sándor lehetségesnek tartja, hogy a „várszigeti templom”, ami alatt a Giulio Turcho rajzán látható egykori monostortemplomot érti, „épülhetett 1070–80 táján,” (150). Ezt a kormeghatározást a katalógusba fölvetett zalavári kőfaragványok „fő csoportja” datálására alapítja. Eszerint Zalavárott a II. század második felében működő kőfaragó műhelyben olyan alkotások születtek, amelyeknek közvetlen stílusrokonai a közelebbi és távolabbi szomszédságban a nemzetközi kutatás mai állása szerint több évszázados korkülönbséggel és különböző kultúrkörnyezetben jöttek létre. Fölmerül a kérdés, melyik stíluskritikai kormeghatározó módszer helyes, Tóth Sándoré, vagy az, amellyel kutatók nemzedékei igyekeztek és iparkodnak ma is megállapítani a koraközépkori ornamentális kőfaragás kronológiáját és összefüggéseit.

Vegyünk közelebről szemügyre a zalavári emlékek sorából három, anyagával, jellegzetes stílusával és kivitelével magasabb igényről tanúskodó márványfaragványt.²⁷ Mindegyiknek ismert több analógiája, a katalógusban pedig jól példázzák a szerző sajátos egyéni stíluskritikai módszerét.

Tóth Sándor a katalógus egyes tételeinél lelkiismeretesen felsorolja a tárgyra vonatkozó irodalmat, de kormeghatározásait a bevezető tanulmányban indokolja. Itt nem mulasztja el utalni az övétől lényegesen eltérő korábbi nézetekre. Ezekből azonban csak annyit és úgy idéz, hogy az olvasó azt hiheti, csak eleve bizonytalan vagy éppen alapjában téves vélekedésekről van szó.

Tipikus példa erre a 10. számú hatszögekbe foglalt rozztákkal díszített töredék (1. kép), amelyet Entz Géza mint a II. századi zalavári műhely termékét tárgyalt, én pedig az ő tanulmányáról írt recenziómban a szlovéniai Šempeter Priscinianus síremlékére és két karintiai analógiára hivatkozva rómainak minősíttem.²⁸ Tóth Sándor kijelenti, hogy az általam idézett legjobb analógia, Völkermarkt, románkori kapuzat timpanonjában található, és hatszöges minta előfordul II. századi textilen is, a római eredet tehát kétséges. (158–159, 42. jegyzet). Arról megfeledezett, hogy középkori templomkapuk ívmezőibe nem egyszer illesztettek be régebbi faragványokat, mint pl. a neki jól ismert Gyulafehárvárott is. A másik két analógiáról, amelyek épp oly közel állnak a zalavári köhöz, mint a völkermarkti, hallgat, mert római eredetük vitathatatlan. A Landskron melletti Treffen körül a hegyekben római kőfejtők sora volt,²⁹ Šempeternél pedig a római nekropolisz a 3. század közepe táján beleomlott a Savinja medrébe, ahonnan csak 1952-ben kezdték kiszedni köveit a régészek.³⁰ (2. kép) A treffeni és a šempeteri kőről is tudjuk, hogy kis aedícula mennyezetét alkották, hasonló rendeltetése lehetett a Zalavárra elcipelt márványlapnak is, amelynek finomabb részletformái elkoptak, mert Zalaapátiban kőpadló része volt.³¹

Még tanulságosabb a 24. szám alatti „küszöbök” szalagfonatos díszítésével és feliratával. (3. kép) Ma is mint

küszöbök van elhelyezve, ami két okból kifogásolható. Egyrészt azért, mert így nem hozzáférhetők a hátsó oldalak, amelyek ilyen viszontagságos sorsú, másodlagosan alighanem többször felhasznált daraboknál akadályozhatják a kutatást. Szerencsére Entz Géza igen részletesen leírta.³² Másrészt nehéz elképzelni, hogy a belépőket köszöntő feliratot úgy alkalmazták volna, hogy rá kelljen lépni és előbb-utóbb elkopjon. Ilyen helyen a mozaik felelt meg. Füssy Tamás helyesen ajtószemöldöknek nevezte,³³ Gyulai Rudolf Rómer és Hampel nyomán ajtófélfának.³⁴ Entz-nél küszöbök és magam is írtam nem egyszer így, bár volt, hogy odatettem a kérdőjelet.³⁵ Tóth Sándor a szalagfonat két közismert karoling-kori analógiáját azzal gondolja végleg kirekeszthetőnek, hogy Ferentino keltezetlen (158, 38. jegyzet), az ausztriai St. Lambrechtben pedig nincs 9. századi épületnyom, és a kolostor a II. század közepe után létesült. (150). Szerinte ezzel nincs akadálya az 1070–80 körüli datálásnak. St. Lambrecht-hez idézi az osztrák műemléktopográfiát, de úgy látszik, nem olvasta el figyelmesen a képhez tartozó szöveget.³⁶ Ugyanis a zalavári szalagfonat pontos analógiája itt egy nemzetközileg nyilvántartott római fölíratos kövön található,³⁷ amelyet a 16. században egy erkélyt alátámasztó falazathoz használtak föl, miután már a gótika korában is átfaragták, valószínűleg, hogy pilléreként szolgáljon. A II. századi építkezéssel nem hozható semmiféle kapcsolatba, nyilván máshonnan hozták oda. Tóth Sándor sajnos nem tájékozódott a nyugati 8–9. századi ornamentális kőfaragás hatalmas irodalmában. A bibliográfiájában is felsorolt idevágó cikkem³⁸ nagyon megkönnyítette volna ezt. Egyébként a zalavári szalagfonatnak az említett ferentini és St. Lambrecht-i mellett még a következő helyekről ismerjük publikált analógiáit: Niedertrixen Karintiában (4. kép), Róma S. Sabina, Velence S. Marco, Grado S. Eufemia, Concordia, Como S. Abbondio.³⁹ Seholy sem a II. század emlékei.

Külön probléma a három darabra tört márványgerenda felirata, amely Máté 7,7 és 7,8 hexameteres parafrázisa. Tóth Sándor szerint „a küszöb felirata szentély kapujához éppúgy illik, mint temploméhoz.” (150). Koraközépkori szentélykorlátoknál tényleg voltak kapuk, keleten ma is van az ikonosztázisznak, de sem a nyugati, sem a keleti liturgiában nincs semmi, ami ilyen fölíratot indokolna. Templomkapu fölött van értelme, itt gondolhatunk a templomszentelési szertartás ír eredetű kezdő aktusára is: a püspök kopogtat a felszentelésre váró egyház kapuján.⁴⁰ Leginkább illik azonban a kolostori klauzura bejáratára. Szent Benedek Regulája (c. 7. és 58) „pulsans”-nak nevezi a felvételt kérőket. Hermann Vetters epigráfiai vizsgálata szerint az írás észak-itáliai jellegű és a 9. század végétől a II. század elejéig lehetséges. A szalagfonatos díszítéssel nem lehet egykorú. Erre vall már az íráskép is az antik ízütag betűközökkel, szemben az epigráfiai tekintetben egyébként rokon 10. századi feliratok tömörségével. A szöveggel nyilván ki akarták tölteni az egész felületet,

eszükbé se jutott, hogy az akkoriban szokásos szűk betűközök betartása esetén fennmaradó helyet valamiképp díszítsék.⁴¹ A szemöldökként történő felhasználás nyilván másodlagos volt, mert a márványgerendát két végén alátámasztva el kellett takarni a minta két végét. Valószínű, hogy eredetileg egy kapu kívülről nézve jobb oldali „félfája” volt, a szalagfonat alatti csiszolt sávhoz illeszkedhetett az ajtószárny. A három darab különböző helyeken került elő. Így nem tudni, hol volt a bejárat, amely a szép hexameterrel fogadta a belépőket. A fölirat formai jellege nem illik a 11. század második felébe, inkább amellet szól, hogy a bencések már korán megkaphatták az 1019-ben felszentelt Szent Adorján egyházat.

A harmadik kiragadott, de a katalógus stílus- és kor meghatározó módszerének problematikus voltát legtanulmányosabban illusztráló példa a C alatt felsorolt fehér márvány mellvédlap-töredék a nyúlra lecsapó sassal. (5. kép) Ez az egész zalavári anyag legrangosabb darabja. Mind stílusával, mind a 11. századi bizánci ornamentális kőfaragásban ismert ún. niello technikával, a mélyített háttér sötétebb masszával való kitöltésével, szorosan csatlakozik hozzá a 23. számú márványtöredék. Tóth Sándor kormeghatározásának alapja „a kör és négyzetsarok közé ékelt, kifelé növd, lehajló félpalméppár”⁴² motívuma, amely nemcsak a most említett két kövön található, hanem az elveszett H töredéken és a zselicszentjakabi apátsági templom két oszloplábazatán is (6. kép). (150). Közel rokon velük a székesfehérvári szarkofágfödél-töredék, amelyről Tóth Sándor helyesen írja, hogy „alighanem félkész faragású”. (uo.). A fehérvári Szent István-koporsó bizánci jellegű szalagfonat-ornamentikájának köztudomás szerint a zalavári C mellvédlap-töredék a legközelebbi hazai rokona. Mindezek közül Tóth Sándor szerint csak a zselicszentjakabi oszloplábazatokat lehet megközelítően datálni az 1061-ben kelt alapítólevél alapján. Ebből adódik számára a „fő zalavári csoport” keletkezési ideje 1070–1080 körül, továbbá a következtetés, hogy a székesfehérvári kőkoporsó nem kapcsolható Szent István halálához (1038), hanem inkább szentté avatásához (1083). (150).

Ennek a stíluskritikai kormeghatározó gondolatmenetnek két súlyos hibája van. Az egyik az, hogy „a fától nem látja az erdőt”. Nem a fennmaradt mű egészéből indul ki, hanem egy kicsiny, a teljes kompozícióban alárendelt, a zalavári töredékeken pedig különösen mellékes szerepet betöltő részletmotívumra, a sarokkitöltő palmettára épít. Márpedig a palmetta többezer éves, máig élő díszítő elem. Tóth Sándor akaratlanul maga is megerősíti, hogy a „befelé növd sarokkitöltő félpalméppár” nem lehet korhatározó, amikor különböző korú, köztük 9. századi példáit is idézi. (150).⁴³ A másik súlyos, mondhatnánk végzetes hiba, hogy nem veszi észre: lényegében más a motívum, és más a stílus azonossága vagy rokonsága. Ami Zselicszentjakabon az első építési korszakból mint ornamentális épületplasztika előkerült, jól beleillik a magyarországi 11.

századi, ugyancsak bizánci eredetű palmettás faragványok (pl. Veszprém, Pilisszentkereszt, Tihany, Dombó korábbi csoport stb.) hosszú sorába.⁴⁴ A zselicszentjakabi oszloplábazatok telt, lendületes palmettáinak azonban semmi köztük sincs a zalavári töredékek szinte csenevész sarokkitöltő palmettáinak a stílusához.

Annál nyilvánvalóbb a nyúlra lecsapó sast ábrázoló, különleges szépségű és technikájú zalavári márványlap stílusrokonsága a székesfehérvári Szent István-szarkofággal. Mindkettőnél döntő szerepe van a középbizánci széles középészű hármasszalagnak, amelyet pusztán formai alapon épp oly kevéssé lehet pontosan datálni, mint a karoling szalagfonatokat. Alighanem legkorábbi évszámhoz köthető példája az Athosz-hegyi Lavra kolostor kútján nem sokkal 960 után készülhetett.⁴⁵ Ezen a nyúlra lecsapó sas ábrázolása teljes egészében látható. A zalavári C mellvédlap-töredék és a hozzá tartozó 23. számú darab ún. niello technikája bizánci területen a 11. század elején már ismert,⁴⁶ az Adria partvidékére csak a század második felében, a velencei San Marco III építésekor jut el.⁴⁷

A bizánci jellegű zalavári töredékek készítése idejének meghatározása is elválaszthatatlan a székesfehérvári szarkofág problémájától. Tóth Sándor kijelenti: „A sírládát írott adatok nem kelteznek.” (150). Ez azonban nem egészen áll. Az írott források közül a Kisebb legenda (Legenda minor) és Hartvik püspök látszólag ellentmondó elbeszélésének összevetése elárul egyet s más. Kralovánszky Alán, aki Géza nagyfejedelem koporsójának tartotta, és Nagy Árpád, aki Szent Imréének, a Kisebb legendát teljesen figyelmen kívül hagyta.⁴⁸ Hartvik megőrizte a Nagyobb legenda (Legenda maior) elveszett folytatását. Ebből tudjuk, hogy Szent István holttestét az egyház közepén álló „fehér márvány” szarkofágban helyezték el.⁴⁹ A meglévő sírláda, amelynek egyik keskeny oldala díszítetlen, pontosan megfelel ennek, az emelt szentély előtt a templom középtengelyében kellett állania. A Kisebb legendából tudjuk, hogy a holttestet „akár a nép gonoszsága, akár az egyházban kitört viszálykodás miatt”⁵⁰ el kellett rejtetni, és sok esztendőn át a föld alatt maradt. Ennek megfelelően Hartvik tudósítása a mély, padlószint alatti sírból való föl-emelésről.⁵¹ Megint a Kisebb legenda tudósít a csodákról és a felemelt test ezüst tartóba helyezéséről, feltehetően oltáron.⁵² Nincs okunk kételkedni abban, hogy 1038-ban Szent István testét az egyház közepén szarkofágba helyezték, de azután, a zűrzavaros időkben, mély sírba rejtették, és 1083-ban onnan emelték fel. Az egész 11. században ő volt az egyetlen király, akit a fehérvári bazilikában temettek el. Még egy, a meglévőhöz hasonló, monumentális, nem földbe süllyesztésre szánt szarkofág feltételezésére eddig nincs elég alap. Hová is állították volna? A ránk maradt töredékek inkább arra engednek gondolni, hogy Szent István koporsója födelét már nem is fejezték be. Amit Kralovánszky Alán az utóbbi években feltárt a templom föntengelyében a nyugati részen, a szenttéavatás utáni kultusz he-

lye lehetett.⁵³ Az írott adatok tehát amellel szólnak, hogy a gyönyörű bizánci stílusú szarkofág 1038 táján készült és nem 1083 után. Ez egyúttal megerősíti a zalavári márványtöredékek korai datálását is. Tóth Sándor joggal jegyzi meg, hogy ezek „gazdag szentélykialakításra utalnak”. (150). Azt inkább csak találgatni lehet, hogy ezt az 1019-ben szentelt templom építtetője vagy az oda települő bencések javára írjuk-e.

Györffy feltételezi, hogy mint több más korai kolostor-alapításnál, a bencések itt is egy királyi udvarházat és kápolnát kaptak meg.⁵⁴ Tóth Sándor viszont arra figyelmeztet, hogy „az 1024-re szóló hamis oklevél jogilag érdektelen megjegyzése a monostor megfelelő elhelyezéséről áttelepítés emlékéét őrizheti.” (151). Természetesen nem a récéskúti kőbazilikából, mint ahogy ő gondolja, mert ezt az első Szent Adorján templomnak tartani és egyáltalában e szent kultuszával összefüggésbe hozni képtelenség. Említést érdemel azonban az a 18. században följegyzett brewnovi hagyomány, hogy a prágai kolostorban eltemetett Szent Günter remete kezdeményezte volna nemcsak a ba-

konybéli, hanem a zalaszigeti monostor alapítását is, mégpedig itt is egy remetesség helyén.⁵⁵

Summázva a fentieket, azt lehet mondani, hogy a récéskúti kőbazilika és esetleges elődjei problémája még nyitott, de a Szent Adorján kultuszhoz semmi köze sem lehetett. A katalógusból törölni kell a zalavári faragványok fő csoportjának 1070—1080 körüli kormeghatározását, a határozatokba foglalt rozettákkal díszített kőlap biztosan római, az állítólagos küszöbkö szalagfonatával 9. századi, és eredetileg kapukeret lehetett, majd Szent István korában kolostor vagy templom bejárata szemöldökköveként használták föl. A 11. század első felében készülhettek a Zalavárral előkerült bizánci jellegű márványfaragványok is. A keszthelyi Balatoni Múzeum középkori kőtára és katalógusa mindenesetre fontos adalékokat nyújt a kutatáshoz, de nem tisztázhatta Mosapurc—Zalavár egykori szerepét, a Dunántúl koraközépkori történetének ezt a központi problémáját. A megoldást talán meghozzák az ásatások, amelyek e sorok írásakor még javában folytak a Vársziget belsőjében.

Jegyzetek:

¹ Bogyay Tamás: Elpusztult és átépített középkori templomok a Balaton vidékén — Badacsony egyházai a középkorban. Balatoni Szemle III. 1944. április, 508—510, képek az 506. és 507. o. közt.

² Koppány Tibor: A Balaton-felvidék románkori templomai. Veszprém megyei múzeumok közleményei. I. 1963. 86.

³ Baudet—Chaussin: Vies des saints et des bienheureux selon l'ordre du Calendrier avec l'histoire des fêtes. Paris, 1941. 76—77.

⁴ A. Eckhardt: De Sycambria à Sans-Souci. Histoires et légendes franco-hongroises. Paris, 1941. 96—100.

⁵ Vollständiges Heiligen-Lexikon. Hsg. J. E. Stadler und F. J. Heim. Hildesheim — New York, 1975. 43—47.

⁶ Az egyház- és birtokjogi kérdések részletes kifejtését l. tőlem: Mosapurc und Zalavár. Südost-Forschungen (továbbiakban SOF) XIV. 1955. 378—380, 388—393.

⁷ Györffy György: István király és műve. Budapest, 1977. 77. A Tóth Sándor felsorolta átírásokhoz hozzáfűzhetjük még a legfiatalabbat, Rótszakállú Frigyesét 1178-ból. K. F. Stumpf: Die Reichskanzler vornemlich des X., XI. und XII. Jahrhunderts. III. Buch, dritte Abteilung: Acta Imperii adhuc inedita. Innsbruck, 1873. 213—219. Az átírások közül III. Henrik 1051-es oklevelének lehet aktuális politikai, magyarellenes háttere.

⁸ Lexikon des Mittelalters V. 1383.

⁹ A. Radnóti: Une église du haut moyen âge à Zalavár. Études Slaves et Roumaines (továbbiakban ESR) I. 1948. 21—30.

¹⁰ D. Dercsényi: L'église de Pribina à Zalavár. ESR I. 1948. 85—100.

¹¹ Uo. 96.

¹² L. Bogyay i. m. (6. jegyzet) 382.

^{12/a} A Századok 1991 augusztusában megjelent 1989. évi 123. évfolyama 3—4. száma majdnem teljes egészében változtatás nélkül közli az akkori szerkesztő, Berlász Jenő által megmentett hasábkorrektúrák alapján az 1948-as eredeti kötet anyagát. Bogyay Tamás tanulmánya a 489—493. oldalon olvasható.

¹³ L. Tóth Sándor felsorolását (170—171), amelyből hiányzanak a következő címek: Die Kirchenorte der Conversio Bagoariorum et Carantanorum. SOF XIX. 1960. 52—70. — Kontinuitätsprobleme im karolingischen Unterpannonien. Methodius' Wirken in Mosapurc im Lichte der Quellen und Funde. Das östliche Mitteleuropa in Geschichte und Gegenwart. Acta Congressus Historiae slavicae salisburgensis 1962. Wiesbaden 1966. 62—68. — Eine Grenzprovinz byzantinischer Kunst im Donauraum? XVI. Internationaler Byzantinistenkongress. Akten II/5. Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik 32/5. 1982. 149—157. — Die Salzburger Mission in Pannonien aus der Sicht der Archäologie und Namenkunde. Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde 126. 1986. 273—290, mint külön kötet: Salzburg und die Slawenmission. Zum 1100. Todestag des hl. Methodius. Hsg. Heinz Dopsch. Salzburg, 1986.

¹⁴ L. Karaman: À propos de l'église de Pribina à Blatograd — ville de Balaton. Archaeologia Jugoslavica I. 1954. 91—96.

¹⁵ G. Entz: Un chantier du XIe siècle à Zalavár. Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts 24. 1964. 17—46, 109—124.

¹⁶ Á. Cs. Sós: Bericht über die Ergebnisse der Ausgrabungen von Zalavár—Récéskút in den Jahren 1961—1963. Acta Archaeologica 21. 1969. 51—103.

¹⁷ Á. Cs. Sós: Die slawische Bevölkerung Westungarns im 9. Jahrhundert. München, 1973.

¹⁸ Tóth Sándor: Régészeti, műemlékvédelem, történelmi. Építés

- építészettudomány 5. 1974. 623—624.
- ¹⁹ Szőke Béla Miklós: Zalavár. Zalai Gyűjtemény 6. 1976. 69—103.
- ²⁰ Cs. Sós Ágnes: Megjegyzések a zalavári ásatások jelentőségéről és problematikájáról. Zalai Gyűjtemény 6. 1976. 105—140.
- ²¹ Szőke B. M. id. cikke 157, lábjegyzet. Tóth Sándor 157, 19. jegyzet végén.
- ²² Györfly i. m. (7. jegyzet) 325.
- ²³ L. részletesen Bogyay i. m. (6. jegyzet) 378—80, 388—393.
- ²⁴ Uo. 383. és 84. jegyzet.
- ²⁵ M. Kos: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, Ljubljana, 1936. 101—106. — H. Wolfram: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Das Weissbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantanien und Pannonien*. Wien—Köln—Graz, 1979. 15.
- ²⁶ Györfly i. m. (7. jegyzet) 325.
- ²⁷ Itt kell megjegyezni, hogy a katalógus anyagmeghatározásaihoz jó lett volna közzétteni szakembert bevonni. A 10. és 24. számú, valamint a B. jelzésű kövekről Papp Ferenc ötven év előtti vizsgálata azt állapította meg, hogy anyaguk külföldi, valószínűleg Salzburg vidéki fehér márvány (I. Bogyay Tamás: Szent István korabeli oltár töredéke Zalavárról a Vasvármegyei Múzeumban, Dunántúli Szemle, VIII. 1941. 92). A Szent György-hegyről való töredékek (30—32. sz.) anyaga nem bazalt, hanem az ún. habkő vagy horzsakő. Mint gyerekek paszsióval gyűjtöttük a Badacsony tetején, és megkülönböztetésül a bazalttól, láváának neveztük, ami közzétanilag persze ugyan-csak helytelen. Egy József, a festőművész, szívesen faragott belőle kisebb használati tárgyakat, hamutartót, bögrét. A Balaton-vidéki bazalt szobrászmunkára teljesen alkalmatlan.
- ²⁸ SOF XXIV. 1965. 300—301.
- ²⁹ Österreichische Kunst-Topographie I. Kunst-Topographie des Herzogthums Kärnten. Wien, 1889. 346—347. Fig. 356.
- ³⁰ Dr. J. Klemenc: Šempetrski spomeniki postavljeni. Varstvo Spomenikov VII. 1958—1959. 101—106.
- ³¹ Füßy Tamás: A zalavári apátság története. A Pannónhalmi Szent Benedek-Rend története (továbbiakban PRT) VII. Budapest, 1902. 219.
- ³² Entz id. cikke (15. jegyzet) 24.
- ³³ PRT VII. 220.
- ³⁴ Uo. 438.
- ³⁵ Über den Stuhlweissenburger Sarkophag des hl. Stephan. Ungarn-Jahrbuch 4. 1972. Abb. 12.
- ³⁶ Österreichische Kunsttopographie XXXI. Die Kunstdenkmäler des Benediktinerstiftes St. Lambrecht. Wien, 1951. 141.
- ³⁷ CIL III, 2, no 5062.
- ³⁸ Zum Problem der Flechtwerksteine. Forschungen zur Kunstgeschichte und christlichen Archäologie III. Wiesbaden, 1957. 262—276., Tóth Sándor bibliográfiájában, Bogyay g.
- ³⁹ Frau Barbara Johansson—Meery M. A., Feldafing, szíves közlése.
- ⁴⁰ Handbuch der Liturgiewissenschaft. Hsg. A. G. Martimort. I. Freiburg—Basel—Wien, 1963. 198.
- ⁴¹ L. bővebben Bogyay i. m. (6. jegyzet) 367 és 40. jegyzet.
- ⁴² Ez az elég bonyolult motívumleírás nem illik minden Tóth Sándornál idézett emlékre. Például a zselicszentjakabi oszlop-lábazatokon és az aquileiai mellvédlapokon a „félpalmetta-párból” újabb palmetta nő ki, amely kitölti a négyzetsarkot.
- ⁴³ Az aquileai székesegyház S. Pietro kápolnája mellvédlapjai körüli vitában, amelyre Tóth Sándor is hivatkozik (158, 40. jegyzet), nem a rendkívül gazdagon kiképzett sarokkitöltő palmettadísznek tulajdonítanak kormeghatározó jelentőséget, hanem a széles középrészű hármasszalagnak. A 10—11. századi keltezés hívei Bizáncból eredeztetik (pl. H. Fillitz: Die Spätphase des „langobardischen” Stils. Studien zum oberitalienischen Relief des 10. Jahrhunderts. Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen in Wien N. F. XVIII. 1958. 15. A Maxentius pátriárka kora, a 9. század eleje mellett kardoskodók, a Tóth Sándor idézte újabb olasz irodalom, ír és germán szalagfonatokra és állatmotívumokra hivatkoznak (pl. D. Dalla Barba Brusin—G. Lorenzoni: L'arte del Patriarcato di Aquileia dal secolo IX. al secolo XIII. Padova, 1968. 24—26.
- ⁴⁴ Árpád-kori kőfaragványok. Katalógus. Székesfehérvár, 1978. 31—34. (Tóth Melinda), 92 (Marosi Ernő).
- ⁴⁵ T. Ulbert: Studien zur dekorativen Reliefplastik des östlichen Mittelmeeres. (Schrankenplatten des 4—10. Jahrhunderts). München, 1969. 68.
- ⁴⁶ A. Grabar: Sculpture byzantine du moyen âge II. (XIe—XIVe siècles. Paris, 1976. 52—53.
- ⁴⁷ Bogyay: Eine Grenzprovinz byzantinischer Kunst im Donauraum? (13. jegyzet). 155.
- ⁴⁸ A. Kralóvánszky: Contribution à la question du sarcophage de Székesfehérvár dit de Saint Étienne. Alba Regia, 8—9. 1967. 85—90. és Nagy Árpád: A székesfehérvári XI. századi sarkofág eredete és ikonográfiája. Művészettörténeti Értesítő 21. 1972. 165—176.
- ⁴⁹ *Scriptores rerum Hungaricarum* II. Ed. E. Szentpétery. Budapest, 1938. 452.
- ⁵⁰ I. m. 398—400.
- ⁵¹ I. m. 434—437.
- ⁵² I. m. 399—400.
- ⁵³ Kralóvánszky Alán: Szent István király székesfehérvári sírjának és kultuszhelyének kérdése. Szent István és kora. Budapest, 1988. 166—172.
- ⁵⁴ Györfly i. m. (7. jegyzet). 325.
- ⁵⁵ Bonaventura Piter: *Thesaurus absconditus in agro seu monasterio Brzewnowiensi prope Pragam Ord. Sancti Benedicti S. Guntherus Confessor & Heremita etc. Brunae 1762. pp. 162—165: Dissertatio de Monasterio in Szala a S. Stephano Rege Hungarorum erecto.*
1. kép: Bogyay T. felvétele. Őrzési hely: Keszthely, Balatoni Múzeum * 2. kép: Jože Gorjup felvétele * 3. kép: Mazur Ildikó felvétele. Őh.: Keszthely, Balatoni Múzeum * 4. kép: Barbara Johansson—Meery M. A. felvétele * 5. kép: Bogyay T. felvétele. Őh.: Zalaegerszeg, Göcseji Múzeum (tartós letét a Szombat-helyi Savaria Múzeum gyűjteményéből) * 6. kép: Repro. Somogyi Múzeumok Közleményei 1. 1973. Nagy Emese: Előzetes jelentés a kaposzsentjakabi apátság feltárásáról. LXXV. tábla, II. kép.

Probleme historischer Quellenkritik und kunstgeschichtlicher Stilkritik um Zalavár (Bemerkungen zu Sándor Tóths Studie „Das mittelalterliche Lapidarium des Balaton-Museums zu Keszthely“)

In der von Sándor Tóth neu gestalteten Abteilung für mittelalterliche Steinskulpturen ist die museale Präsentation von zwei Exponaten zu beanstanden. 1. Die Reste des Portals der Kirche des Erzmärtyrers Stephan vom Südbhang des Berges Badacsony sind wie ein regelrechtes Gewändeportale der Romanik ergänzt und aufgestellt worden. Nach den vom Verf. 1944 veröffentlichten zeichnerischen Dokumenten (Anm. 1.) waren jedoch die einer Säulenreihe äußerst primitiv nachgebildeten Laibungen des Eingangs nicht schräg, sondern parallel zueinander geführt. 2. Der Marmorbalken aus Zalavár mit karolingischem Flechtwerk und späterer Inschrift wird als Türschwelle präsentiert. Er diente jedoch ursprünglich wohl als Türpfosten, dann, im frühen 11. Jahrhundert wurde er, mit einer passenden Inschrift (Paraphrase von Matth. 7.7. bzw. 7.8.) versehen, sekundär als Türsturz eines Kloster- oder Kircheneingangs verwendet. (Anm. 40—41.)

In dem sorgfältig bearbeiteten Katalog und in seiner Einleitung mit außerordentlich umfangreichem Anmerkungsapparat werden die Funde von Zalavár nebst ihren historischen und kunstgeschichtlichen Problemen am ausführlichsten behandelt. Die Feststellungen des Autors bedürfen aber wesentlicher Korrekturen.

Als Patron der in Mosapure vom Salzburger Erzbischof Liupram (gest. 858) errichteten ersten Adrianskirche, sowie ihrer 1019 geweihten Nachfolgerin und der Benediktinerabtei von Zalavár kommt der aus Irland gebürtige und in Schottland wirkende Bischof Abdrian überhaupt nicht in Frage. Denn er hat erst um 875 den Märtyrertod erlitten und nur die Legende dichtete ihm später eine Herkunft aus Pannonien an. (Anm. 3—5.) Der hl. Methodius, der für kurze Zeit auch in Mosapure wirkte, wurde vom Papst nicht zum „pannonischen Bischof“, sondern zum Erzbischof von Sirmium geweiht. (Anm. 8.)

Völlig verfehlt ist es, die 1946—1947 von Aladár Radnóti auf der Récsékút-Insel entdeckte und freigelegte Steinbasilika für die karolingische Adrianskirche zu halten. Diese 1948 von Dezső Dercsényi vorgeschlagene Identifizierung (Anm. 10.) hat sich sowohl aus historischen wie auch kunstgeschichtlichen Gründen längst als unhaltbar erwiesen. (Anm. 13.) Das Problem der Steinbasilika und ihrer vermutlichen Vorgängerbauten ist noch nicht endgültig gelöst.

Die Hauptgruppe der aus Zalavár stammenden Skulpturen datiert Sándor Tóth mit stilistischen Argumenten um 1070—1080. Die Unzulänglichkeit seiner stilkritischen Methode wird am Beispiel von drei Skulpturenfragmenten mit unverkennbarem Stilcharakter aufgezeigt. 1. Die römische Herkunft des Marmorfragments Nr. 10 mit Rosetten im Sechsecknetz wird vom Autor angezweifelt mit der Begründung, daß die „beste Analogie“ dazu im Bogenfeld eines romanischen Kirchenportals zu finden ist. Die übrigen, ebenso treffenden Parallele, die sich schon durch die Fundumstände als Produkte römischer Steinmetzkunst erwiesen haben (Anm. 28.), werden mit Schweigen übergangen. 2. Bei der oben erwähnten angeblichen Türschwelle (im Katalog Nr. 24) führt die mangelhafte Kenntnis der westlichen ornamentalen Skulptur des 8.—9. Jahrhunderts dazu, daß der typisch karolingische Charakter des Flechtwerks völlig verkannt (Anm. 38.) und das Ganze in die Zeit um 1070—1080 datiert wird. 3. Das im Katalog unter C angeführte Bruchstück einer Schrankenplatte mit Tierkampfszene im Flechtbandrahmen mittelbyzantinischer Prägung ist eng verwandt mit dem Stuhlweißenburger Stephanssarkophag. Sándor Tóth glaubt es aufgrund eines in der Gesamtkomposition unbedeutenden Detailmotivs, der die Ecken zwischen dem äußeren Quadrat und dem eingeschriebenen Kreis ausfüllenden Palmetten, mit Säulenbasenornamenten der 1061 gegründeten Benediktinerabtei von Zselicszentjakab in Zusammenhang bringen zu können. Daraus folgert er, daß die Hauptgruppe der Zalavärer Skulpturen etwas später, um 1070—1080 anzusetzen, und auch der Stuhlweißenburger Steinsarg anlässlich der 1083 erfolgten Kanonisation des hl. Stephan entstanden sei. Die Palmettenmotive von Zselicszentjakab lassen sich in die Bauornamentik ebenfalls byzantinischer Herkunft des 11. Jahrhunderts in Ungarn zwanglos einordnen, haben jedoch mit der Schrankenplattendekoration von Zalavár und mit dem Sarkophag des hl. Stephan nicht das Geringste zu tun. Auch die historischen Quellen legen für die Niederlassung der Benediktiner auf der Insel des Flusses Zala und die Entstehung des Stuhlweißenburger Steinsarges die erste Hälfte des 11. Jahrhunderts nahe. (Anm. 45, 46, 49—54.)

Bogyay T.

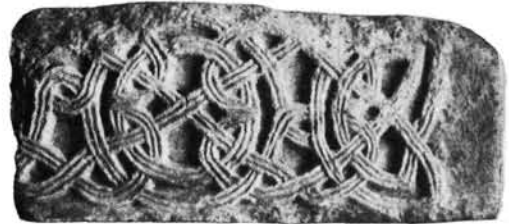
1. kép: Rozettás és hatszöges márványtöredék Zalavárról.
Marmorfragment mit Rosetten im Sechsecknetz von Zalavár.

2. kép: Šempeter v savinjski dolini (Szlovénia). Baldachin-
mennyezet töredéke a római nekropoliszból.
Fragment eines Baldachins aus der römischen Nekropole
(Slowenien).

3. kép: Márványgerenda szalagfonatos díszítése Zalavárról.
Marmorbalken mit Flechtwerk von Zalavár.

4. kép: Niedertrixen (Karintia), Szt. Márton templom.
Karoling szalagfonatos töredék.
Niedertrixen (Kärnten), Kirche St. Martin, Karolingisches
Fragment mit Flechtbandornament.

5. kép: Mellvédlap töredéke, állatküzdelem (nyúlra lecsapó
sas?) ábrázolásával Zalavárról.
Fragment einer Schrankenplatte mit Tierkampfszene (auf ei-
nen Hasen herabschießender Adler?) von Zalavár.

6. kép: Oszloplábazat palmettás díszítése Zselicszent-
jakabról.
Palmettenverzierte Säulenbase von Zselicszentjakab.

